

فهرستی برای تمام فصول

محمد فرحزاد

کتاب با مقدمه کوتاه رئیس مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی شروع می‌شود. وی به معرفی تاریخچه تشکیل کتابخانه مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی که از کتابخانه‌های غنی در حوزه اسلام و ایران است می‌پردازد. ایشان سبب ادامه فهرست مقالات فارسی را در این مرکز این‌گونه توضیح داده است: «پس از اهدای کتابخانه خصوصی استاد ایرج افشار به دایرةالمعارف و ایجاد پیوند علمی بیشتر میان استاد ایرج افشار و دایرةالمعارف، بر مبنای رأی ایشان قرار شد تا مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی

فهرست مقالات فارسی در زمینه تحقیقات ایرانی. زیر نظر بنیادگذار: ایرج افشار. جلد هفتم، نشریه‌های ادواری ۱۳۷۷ - ۱۳۸۳. به کوشش ایران‌ناز کاشیان. تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۸. ج ۲. ۱۴۸۵ ص. ۴۵۰۰۰۰ ریال.

جلد هفتم فهرست مقالات فارسی استاد ایرج افشار به پایمردی و همت مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی به طبع رسید.

دنباله کار استاد را از جلد هفتم پی بگیرد.» (ج ۷، ص ۲۸) بر این اساس گروه راهبردی در مرکز متشکل از شماری از متخصصان و صاحب نظران برای سیاست‌گذاری و شیوه تدوین و انتشار اثر تشکیل شد تا این طرح را تا پایان انتشار آن نظارت و راهبری کند.

در گروه راهبردی غیر از استاد افشار، دو تن از چهره‌های شاخص در زمینه دانشنامه‌نگاری و اطلاع‌رسانی و کتابداری ایران همکاری دارند: عبدالحسین آذرنگ و کامران فانی. افزون بر آن‌ها، ایران‌ناز کاشیان و عنایت‌الله مجیدی هم در این گروه عضویت دارند. گروه گردآوردگان فهرست هم متشکل است از یازده تن از فهرست‌نگاران، شامل هفت نفر از مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، یک نفر از فرهنگستان زبان و ادب فارسی، دو نفر از کتابخانه ملی و یک نفر از کتابخانه مجلس شورای اسلامی به سرپرستی خانم کاشیان.

دامنه کار در تمامی مجلدات گذشته مشتمل بر نشریات داخل و فارسی زبان خارج و مجموعه‌ها و یادنامه‌ها و جُنگ‌ها بوده است. در مجلد حاضر مجموعه‌ها، یادنامه‌ها و جُنگ‌ها از گردونه کار خارج شده است و به مجلدی که در آینده تهیه خواهد شد حواله شده است. کار تهیه و انتشار مجلدات یکم تا سوم به هنگام خدمت فهرست‌نگار در کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران، کتابخانه ملی و سپس کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران انجام شد. مشخصات دوره‌های انتشار یافته تاکنون به این قرار است:

خبری مسرت‌بخش و مایه شادمانی محققان و پژوهشگران حوزه‌های مختلف ایران‌شناسی و اسلام‌شناسی.

استاد افشار به هنگام انتشار جلد ششم فهرست مقالات فارسی در سال ۱۳۸۳ اعلام کرده بود که دیگر به دلیل کهولت سن و افزایش حجم مقاله‌ها و نشریه‌های ادواری و عدم دسترسی به همه آن‌ها امکان تداوم کار برایش میسر نیست و موضوع تهیه و تدوین این فهرست را به فرد یا نهاد ذی‌صلاحی محول خواهد کرد. اینک اهل تحقیق و علم دوباره با نظارت خود ایشان این پرچم برافراشته را همچنان به اهتزاز درآمده می‌بینند و این مایه شادمانی و مسرت و تریک است.

آن‌چه از سال‌های دور در ذهن این بنده است، در دوره‌ای که استاد دکتر عباس حزی، معاون پژوهشی وقت کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران بودند قرار شد تدوین فهرست مقالات فارسی ادامه یابد و فرد یا گروهی متولی اجرا شود. خود استاد افشار هم به دیدارهایش برای تداوم کار با پوری سلطانی و کامران فانی دو تن از کارشناسان برجسته کتابخانه ملی اشاره دارد و دریغ و افسوس از فرصت‌های از کف رفته برای مسئولان آن کتابخانه (ج ۷، ص ۲۳). شاید از نگاهی علمی و آرمانی، ادامه این کار با کتابخانه ملی بود و نیز بر ایشان فضیلت و سرافرازی بود که این کار را به رویه تخصصی و علمی مطابق آخرین معیارهای کتابداری و اطلاع‌رسانی به انجام می‌رساندند. ولی چه می‌توان کرد و چه می‌توان گفت؟!

جلد	دامنه زمانی	تعداد مقاله‌ها	ناشر	سال نشر
۱	۱۳۳۸-۱۳۹۰	۵۹۹۳	دانشگاه تهران، کتاب‌های جیبی، علمی و فرهنگی	۱۳۴۰، ۱۳۴۸، ۱۳۸۴
۲	۱۳۳۹-۱۳۴۵	۴۶۴۲	دانشگاه تهران، کتاب‌های جیبی، علمی و فرهنگی	۱۳۴۸، ۱۳۵۶، ۱۳۸۴
۳	۱۳۴۶-۱۳۵۰	۵۴۵۸	کتاب‌های جیبی، علمی و فرهنگی	۱۳۵۵، ۱۳۸۴
۴	۱۳۵۱-۱۳۶۰	۱۱۴۸۶	علمی و فرهنگی، علمی و فرهنگی	۱۳۶۹، ۱۳۸۴
۵	۱۳۶۱-۱۳۷۰	۱۲۷۵۹	علمی و فرهنگی، علمی و فرهنگی	۱۳۷۴، ۱۳۸۴
۶	۱۳۷۱-۱۳۷۶	۱۳۹۵۹	علمی و فرهنگی، علمی و فرهنگی	۱۳۸۳، ۱۳۸۴
۷	۱۳۷۷-۱۳۸۳	۲۳۸۱۰	مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی	۱۳۸۸

نشانه‌ها را دریابند. (مثلاً ش در متن و علامت * در نمایه‌ها).
غلط‌های چاپی هم در «فهرست نشریات ادواری دیده شده»، هم در متن و هم در نمایه‌ها مشهود است.

در فهرست مجله‌ها، مدیر مسئول نشریه پل فیروزه (ص ۴۹)، عباس کریمی ذکر شده است. در حالی که مدیر مسئول این نشریه عباس حرّی است. هم‌چنین جاداشت به مانند برخی دیگر از نشریات، عناوین ویژه‌نامه‌های این نشریه را هم در جلوی شماره آن ذکر می‌کردند. در متن کتاب (ص ۹۷۶) عنوان موضوع «رعدي آدرخشی، غلامعلی» ذکر شده است. در ذیل آن هم به طور مرتب همین نام تکرار شده است. در حالی که نام درست آن «رعدي آدرخشی، غلامعلی» است؟

در فهرست‌های پایانی کتاب هم اشتباهات فراوانی راه یافته است. نخست توصیه می‌شود اعلام کتاب حتماً با فهرست مستند اسامی مشاهیر و مؤلفان کتابخانه ملی مطابقت داده شود. از جمله نام صاحب این قلم را هم به اشتباه «فرخ‌زاد، محمد» ضبط کرده‌اند. اما در مراجعه به شماره‌های متن، در دو جا نام درست آمده است: مدخل ۲۳۴۰۹ و ۲۳۰۴۳. نام‌هایی هم در نمایه در دو جا ذکر شده است: ناجی، محسن و ناجی نصرآبادی، محسن که این هر دو یکی هستند. یا نقدی، رضا و نقدی کدکنی، رضا. هر دو یک نفر هستند و باید از یکی و اشهر آن به دیگری ارجاع می‌شد. برخی مقاله‌ها نقد یا درباره کتابی است و آن کتاب مؤلف یا مؤلفانی دارد. در این موارد لازم بود همچون جلد‌های پیشین در نمایه ذیل نام مؤلف یا مؤلفان کتاب هم شماره مدخل مربوط ذکر می‌شد، منتها همراه با ستاره که نشان دهد این مقاله اختصاص به نقد آثار نویسنده دارد نه تألیف خود او. در بسیاری از موارد این کار نشده است. از جمله مدخل ۷۱۸۰ باید با ستاره * فرخ‌زاد، محمد درج می‌شد، چون نقد کتاب مجموعه مقالات کنگره کتاب و کتابخانه در تمدن اسلامی گردآوری راقم این سطور است.

اما برای برخی مقاله‌های از قلم افتاده از نشریات بنده جست و جوی ویژه‌ای انجام ندادم. فقط توانستم مقاله‌های خویش را مرور کنم و به عنوان مشت نمونه خروار عرض می‌شود، باشد تا دیگران نیز کاستی‌ها را گوشزد کنند. چند مقاله از قلم افتاده راقم به قرار زیر است:

□ «نکاتی چند درباره مجله نمایه»، جهان کتاب، ش ۸۳ و ۸۴ (مرداد ۱۳۷۸)

□ «درگذشت مترجمی توانا: مجید شریف»، جهان کتاب، سال ۴،

براساس این اطلاعات، جلد هفتم نسبت به جلد ششم ۴۱٪ افزایش حجم مقاله‌ها را داراست.

در سال ۱۳۸۴ بر مبنای جدول گذشته شش جلد فهرست مقالات فارسی به همت شرکت انتشارات علمی و فرهنگی تجدید چاپ شد. جلد یکم آن به کلی دوباره حروف‌نگاری و از حجم وسیع گذشته آن کاسته شده و با حروف مناسب‌تر عرضه شده است.

دامنه کار جلد هفتم فهرست‌نگاری ۲۷۶ نشریه داخلی و فارسی زبان خارج کشور بوده است.

مجموعاً ۲۳۸۱۰ مقاله از نشریه‌های چاپ شده در فاصله زمانی ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۳ در این مجلد جمع‌آوری شده است.

گردآورنده اصلی این مجلد، ایران‌ناز کاشیان، نخستین تجربه خویش در زمینه تدوین فهرست‌ها و کتاب‌شناسی‌ها را به این وسیله عرضه کرده است. پیش‌تر در کارنامه وی کتاب در گیرودار کتاب و نشر (مجموعه مقالات مرحوم کریم امامی) با همکاری عبدالحسین آذرنگ (تهران: نیلوفر، ۱۳۸۵) دیده شده است.

همان‌گونه که گفتیم، اساس کار فهرست مقالات فارسی جلد هفتم بر ۲۷۶ نشریه بنا شده است. این نشریات میان یازده فهرست‌نگار و خود استاد افشار تقسیم شده است. با مرور عناوین این نشریات معلوم می‌شود هر کدام از فهرست‌نگاران چه عناوینی از نشریات ادواری را برای فهرست‌نگاری انتخاب کرده‌اند. استاد افشار اغلب نشریات فارسی خارج از کشور را که در دسترسش بوده فهرست‌نویسی کرده و در اختیار گردآورنده اصلی نهاده است. هم‌چنین وی در انتخاب و حذف مدخل‌ها هم دخیل بوده و ۶۰۰۰ مدخل را بنا بر مصلحت علمی و دقت‌های پژوهشی کنار نهاده است. (ج ۷، ص ۳۷)

شاید انتظار محققان و استفاده‌کنندگان از این مرجع آن بود که شماره یا عنوانی از نشریات در طی این دوره تاریخی نباشد که دیده و فهرست نشده باشد. چرا که سال‌های ۱۳۷۷ تا ۱۳۸۳ دورانی است که کتابخانه‌ها و مراکز آرشیوی بهتر و منظم‌تر از گذشته نشریات را جمع‌آوری می‌کنند. حال آن‌که در ذیل برخی از نشریات فهرست شده، مثلاً جهان کتاب نوشته شده: (دیده نشده‌ها: ۱۵۱-۱۵۲، ۱۶۱-۱۶۳) و این نشان از ضعف گردآوری و عدم تلاش برای فراهم‌آوری کسری‌ها بوده است. در متن و در نمایه‌ها از علائم اختصاری استفاده شده است. جاداشت در صفحه‌ای این علائم توضیح داده می‌شد، اگرچه پژوهشگران با مراجعه به مجلدات گذشته هم می‌توانند معنای

□ «اداره حاجی حرم مطهر»، مشکوة، ش ۷۲ و ۷۳ (پاییز و زمستان ۱۳۸۰)

□ «یادمان استاد احمدی بیرجندی»، جهان کتاب، سال ۱۴، ش ۹، ۱۰ (تیر ۱۳۸۸)

توجه به این نکته هم ضروری است: در مورد نشریاتی که مقاله‌های کوتاه و بلند دارند، اگر قرار است مقاله‌ها فهرست شود نباید از مقاله‌های کوتاه و دارای امضا گذشت. برخی مقاله‌های نشریات شامل یک مقاله اصلی و چند مقاله دیگر است. از مقاله‌های کوتاه دارای امضا که به تفکیک هم می‌شود سیاهه شود نباید گذشت...

اما درباره نشریات دیده نشده، برخی از نشریات در مقایسه با آن چه آورده شده می‌توانست در گردونه کار قرار گیرد و ارزش‌های علمی و تحقیقاتی در مقاله‌های آن‌ها وجود دارد: دو عنوان که بنده می‌شناسم: کتاب هفته و خبرنگار مرکز خراسان‌شناسی است. نشریه دوم که خود راقم این سطور دست‌اندرکار مستقیم آن بودم از شماره ۵ تا ۱۷ در حیطه زمانی فهرست قرار می‌گیرد.

این بنده نشریات دیده شده در جلد ششم را با جلد هفتم مقایسه کردم. شماری از نشریات فهرست شده در جلد ششم بالاخص آن چه چاپ خارج کشور است در جلد هفتم دیده نشده است. حال نمی‌دانم دوره انتشار آن نشریه‌ها به پایان رسیده یا از قلم افتاده است. عنوان‌های این نشریه‌ها به قرار زیر است:

آوا ماینس (آلمان)، اقبالیات (شماره فارسی) لاهور (پاکستان)، بررسی کتاب لوس آنجلس (امریکا)، بیاض دهلی (هندوستان)، تحقیقات فارسی دهلی (هندوستان)، نوابخش لایبری جرنل پتنه (هندوستان)، خرده مقالات بیلفلد (آلمان)، ره‌آورد لوس آنجلس (امریکا)، سنجش هامبورگ (آلمان)، سیمرخ لوس آنجلس (امریکا)، صوفی لندن (انگلستان)، مجله تحقیق لاهور (پاکستان)، مهرگان واشنگتن (امریکا) و...

نمایه‌های پایان فهرست مشتمل است بر: «نام اشخاص» که درباره آن بیشتر مطالبی گفته شد، «اسامی جغرافیایی»، «نام کتاب‌ها، رساله‌ها و غیره» و «فرهنگواره موضوعی». در جلد ششم فهرست واژه‌ها هم نمایه‌ای مستقل دارا بود که احتمالاً در مجلد کنونی در فرهنگواره موضوعی کتاب ادغام شده است.

اما درباره فرهنگواره موضوعی معمول این است که برای این کار از ابزارهای خاص نمایه‌سازی موضوعی استفاده شود. مثل: اصطلاحنامه‌های مربوط به این زمینه چون اصطلاحنامه فرهنگی فارسی یا سرعنوان‌های موضوعی فارسی و دیگر منابع خاص مرتبط با اسناد و مدارک، مثل تزاروس‌های تخصصی یا فهرست توصیف‌گرهای اسناد و نظیر آن‌ها و یا از یک سبک و سیاق خاص نمایه‌سازی پیروی می‌کنند، مثل: نمایه‌سازی درون بافتی یا برون بافتی. بدین ترتیب موضوعات و واژه‌ها یک‌دست انتخاب می‌شود تا بازیابی اطلاعات تسهیل شود. ولی در این کار چنین روشی اجرا نشده است. موضوعات از یکدستی و همگنی لازم برخوردار نیست. برای مثال فهرست‌نگاری یک‌بار ذیل حرف الف: «اصول فهرست‌نگاری»

ایرج افشار

به حیث موضوع آمده و بار دیگر ذیل حرف ف: «فهرست‌نگاری» در مجموع باید افزود کار تدوین فهرست‌ها و کتاب‌شناسی‌ها در پهنه زبان فارسی با مرارت‌ها و ظرافت‌های خاصی رو به روست و گردآورندگان می‌بایست دارای تجربه و دانش لازم در این زمینه باشند. بالاخص در زمینه تدوین و چاپ و غلط‌گیری و جز آن باید از دقت‌های لازم و وسواس علمی بهره برده شود. ناشر این جلد نهادی است که کارش تولید این قبیل مراجع نیست و کار اصلی آن تدوین دایرةالمعارف است که آن هم کاری است که دقت و وسواس زیاد می‌طلبد و از چنین مؤسسه‌ای انتظار محصولی بهتر می‌رود.

اما نباید مته به خشخاش گذاشت. همین‌که در این اوضاع و احوال اقتصادی این نهاد پایمردی به خرج داده و فهرستی با این حجم را چاپ کرده و در دسترس علاقه‌مندان و پژوهشگران نهاده است، جای تشکر و دست‌میرزاد دارد. نام استاد ایرج افشار با این کار همواره زنده و پاینده است و این دستاورد علمی ایشان در عرصه فرهنگی و علمی کشور با نام و یاد ایشان پابرجا خواهد بود. به قول محمدعلی جمال‌زاده: «بدان که نام تو در تاریخ احیای ادبی و علمی و معنوی ایران خواهد ماند. خدا به تو سلامت و نشاط و قوت بدهد که یک‌تنه کار یک لشکر انبوه را انجام می‌دهی و صدایت را هم کسی نمی‌شنود و اشتملم و رجز خوانی نداری...» (ج ۶، ص ۵۴۸). به قول استاد عبدالحسین زرین‌کوب: «باری در تاریخ کتاب‌شناسی ایران بی‌شک ایرج افشار نامش خواهد ماند و به نیکی هم خواهد ماند». (ج ۶ ص ۵۵۴)

باید آرزو کرد تا رویای فهرستی برای تمام فصول با انتشار مجله‌های بعد محقق شود تا محققان و پژوهشگران از این خوان نعمت برخوردار شوند. خوشبختانه فهرست مقالات فارسی مانند کارهای مشابه اروپایی آن دنباله‌رو و تکمیل‌کننده یافته است. و امید است جلد‌های بعدی با دقت بیشتر و سریع‌تر منتشر شود.